

KASHTACHILIK BEZAK BUYUMLARI TURLARI, XALQ AMALIY BEZAK SAN'ATI ATAMALARI VA NAQSHDAGI RANGLARNING RAMZIY MA'NOLARI

Olimova Dilnoza Murodullo qizi

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi tayanch doktoranti

Tel:(+998) 91 578-58-71

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek milliy kashtachiligida ishlatiladigan bezak turlar atamaları va ranglarning ramziy ma'nalari ilmiy fikrlar asosida mufassal yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *do'ppi, so'zana, palak, zardevor, anor gul, bodom gul, barg gulqalam, jiydagul, yashil rang, qizil rang, moviy rang.*

Annotation: *This article details the terms of decorative species used in Uzbek national embroidery and the symbolism of flowers based on scientific considerations.*

Keywords: *doppie, Suzanne, palak, zardevor, pomegranate flowers, almond flowers, petals, zhidagul, green, red, blue.*

Аннотация: *В данной статье подробно описаны термины декоративных видов и символика цветов, используемых в узбекской национальной вышивке на основе научных соображений.*

Ключевые слова: *тюбетейка, Сузана, палак, зардевор, гранатовый цветок, миндальный цветок, листовой цветок, джидагул, зеленый цвет, красный цвет, синий цвет.*

KASHTACHILIK BEZAK BUYUMLARI TURLARI

Do'ppi va do'ppi tikish Do'ppi - O'zbekistonda keng tarqalgan yengil bosh kiyimi hisoblanadi. Do'ppi kiyish dastlab Eronda va turkiy xalqlar o'rtasida urf bo'lgan. Do'ppi musulmon xalqining bosh kiyimi. U boshni tashqi muhit ta'sirlaridan himoya qiladi. U 3 qismdan: tepa, gizak va jiyakdan iborat. Ana shu qismlarning qanday matodan qay tarzda tayyorlanishi, bezatilishi, tikilish usuli va uslublariga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Turli joylarda shu yerga xos usul va uslubda tayyorlanganidan do'ppilar ko'pincha shu yerning nomi bilan mashhurdir. O'g'il bolalar va erkaklar kiyadigan Toshkent, Marg'ilon, Chust do'ppilari sipoligi tufayli keng tarqalgan. Toshkent do'ppilari sidirg'a rangli (yashil, qora, qizil, ko'k kabi) taxir baxmaldan tikiladi. Buxoro, Marg'ilon, Chust, Urgut do'ppilari: qora, yashil, jigarrang rangli satin yoki selon kabi matolardan tikiladi.

Do'ppilar 2 xil usulda tikiladi.

1. Tepasi to'rtburchak bo'lib, tepasi uchburchaksimon taxlanadigan do'ppi.
2. Tepasi aylana do'ppilar.

Do'ppi andoza bilan bichiladi. Masalan, 54-razmerli do'ppining tepa qismi tomonlari 14 sm bo'lgan to'g'ri to'rtburchak, gizagi eni 4 sm, uzunligi 56 sm lenta tarzida kesiladi. Gizakni bosh tuzulishiga qarab enini o'lchamini enli yoki ensizroq qilib olish mumkin. Gizak va tepa qismlar uchun astar avraga nisbatan 0,5-1sm kengroq kesiladi.

Do'ppining tepa qismi va gizagi astarga choklar tikib chiqiladi (qaviladi). Choklar

orasiga piltakach (dastali, diametri 2mm keladigan, uzunligi 15-20 smli po'lat sim) yordamida pilta joylanadi.

Piltalangan gizakka jiyak tikib chiqiladi. Jiyak ensiz qora lenta, yo'rma, zey bo'lishi mumkin. Bular o'riniga satindan tasma (jiyak) tiksa ham bo'ladi. Gizakka jiyak tikilgandan keyin tepa gizakka ulab tikiladi. Oldin do'ppi avrasi, keyin astari ko'klanadi. Tikilgan do'ppi uchburchaksimon taxlanib, astar tomondan nomlanadi va presslab qo'yiladi, biror soatdan keyin astar tomoniga suyuq yelim surtiladi, yana presslab qo'yiladi, quritiladi.

Do'ppi qismlari iroqi kashta bilan yoki zardo'zlik gullari bilan bezatilgan do'ppilarni qizlar kiyadi. Do'ppini nam va changdan asrash kerak. Do'ppini kiyilmagan paytlarda oq qog'oz yoki dokaga o'rab qo'yish kerak.

SO'ZANA VA PALAK

So'zana - matoga kashta tikib tayyorlanadigan badiiy buyum. Odatda xonani bezash uchun devorga osiladi. Satin, shoyi, baxmal singari matolarga turli choklarda kashta tikib tayyorlanadi.

Matoning rangidan kashta zamini sifatida foydalanish bilan palakdan farq qiladi. So'zana o'tmishda kelinlarning eng muhim sepi hisoblangan. Shuning uchun ham har bir xonadonda so'zana tikilgan. Badavlatroq xonadonlarda baxmal, shoyidan, kambag'alroq oilalarda ko'pincha mato yoki oq bo'zdan so'zana tikishda foydalanilgan. So'zananing kashta gullari asosan o'simliksimon naqshdan iborat bo'lib ko'pincha o'rtasiga doirasimon gul tikiladi, atrofi hoshiyalanadi. So'zana tikish kasbi O'zbekiston va Tojikiston territoriyalarida qadimdan rivoj topgan. So'zanalarning qadimgi namunalari saqlangan. Muzei va shaxsiy kolleksiyalardagi, asosan, XIX asrga mansub Nurota, Buxoro, Samarqand,

Shahrisabz, O'ratepa, Toshkent, Farg'ona va boshqa joylarda tayyorlangan so'zanalar kashtaning o'ziga xos tikish uslublari bilan san'anshunoslar diqqatini tortib kelmoqda. XX asrda, ayniqsa, 40-yillardan keyin so'zanalar tikish mashinalarda tikila boshladi.

Qashqadryo, Buxoro viloyatlarida so'zanalarni bigiz bilan yoki har turli quroqlardan foydalanib tikiladilar. Har bir xonadonda mehmon kutish uchun ishlatiladigan ko'rpa-to'shaklarni ustini yopish uchun Buxoro, Navoiy viloyatlarida so'zanalar baxmal, vilyur, satin kabi matolardan astarli qilib tikiladi. So'zana atrofi mag'iz yoki jiyak bilan bezatiladi.

Palak kashtado'zlik buyumi bo'lib, uy ichini bezatish maqsadida devorga osib qo'yiladi. U kashtachilik mahsulotlarining eng yirigi va qimmatbahosi sifatida o'tmishda oq yoki malla bo'zga kashta tikib tayyorlangan. Palak kashtasida to'lin oyli osmon aks ettiriladi. Gullarning yirikligi, zaminiga ham kashta qoplanishi bilan so'zanadan farqlanadi. Matoning o'rtasida yirik oy tasviri qizil, qirmizi, pushti ipak ba'zan esa jun ip ko'pincha bosma chokda kashta tikilib atrofida oy yog'dusi sariq ipda ifodalanadi. Ba'zan o'simliksimon gullar ham tikiladi. Ko'rinishini jozibador qilish uchun hoshiya orasiga bodom, qalampir, shuningdek, turli gullar shaklida kashta tikiladi. Kashtado'zlar palakda ranglar jilosiga erishish uchun oy tasvirini ikkiga ba'zan bir necha qismga bo'lganlar, ichki doiralarni bir xil, tashqi doiralarni boshqa-boshqa ranglar bilan bezaganlar. Mohir kashtado'zlar oy ichini turli xil kashtalar bilan bezab, o'z mahoratlarini namoyish qilganlar. Oy naqshi sidirg'a rangida ifodalangan bo'lsa «Oypalak», gulli naqshi ko'p bo'lsa «Gulpalak» deb atalgan. Sanoat

taraqqiy etishi bilan turli xil rangdor matolar ko'p ishlab chiqarildi, shuning ta'sirida palaklar o'rmini so'zanalar egalladi.

ZARDEVOR

Zardevor uy jihozidir, u sidirg'a shoyi baxmal, satinga kashta tikib bezatilgan badiiy buyum. Zardevor o'zbek hamda tojiklarda yangi tushgan kelinning uyiga, shiftiga yoki devorig ilib qo'yiladi. U zar ip yoki ipak g'ijimli bo'lib, eni 40-70 sm, uzunligi mo'ljallangan uyning devoriga moslab tikiladi.

XALQ AMALIY BEZAK SAN'ATI TERMINLARI

Shukufta - naqsh elementida novdalar bir-birini bog'lash va to'ldirish uchun xizmat qiladi.

Bofta - tanop aylanib o'tib hosil qilingan islimiy naqsh elementi, egri va to'g'ri chiziqlardan tashkil topgan bo'ladi.

Tanob - arabcha chilvir, arqon degan ma'noni bildiradi.

Marg'ula - qosh chizikli jangak demakdir. Naqsh kompozitsiyasida marg'ula to'ldiruvchi unsur hisoblanadi.

Band - (novda) haqiqiy o'simlik bandining o'zlashtirilgan formasi.

Anor gul - anor ko'rinishidagi naqsh turi.

Axta - naqshni qog'ozga chizib, chiziq yo'llari igna bilan teshib tayyorlangan andoza.

Barg - o'simlik bargi badiiy ifodasi.

Bodom - bodom shaklidagi naqsh.

Butador - buta shaklidagi naqsh.

Guli shashbarg - olti parragi guldan tashkil topgan islimiy naqsh turi.

Guli quyosh - xalq amaliy san'atida ishlatiladigan naqsh turi.

Gulqalam - naqqoshlikda yumshoq qalam turi, naqshlarni bo'yash va pardozlash uchun ishlatiladi.

Jiydagul - jiydagul shaklidagi naqsh.

Jingalak - jingalak turidagi naqsh. Naqshdagi to'ldiruvchi qism vazifasini o'taydi.

Zamin, asos - naqsh bezagining guldan tashqari tag qismi.

Zirk guli - islimiy naqsh bo'lagi; chiroyli yaproqli gul.

Islimiy - o'simliksimon naqsh turi.

Katok guli - to'rsimon yirik naqsh turi.

Lola hoshiya - lola shaklidagi naqsh turi.

Madohil - chapu - rost takrorlanuvchi lolasimon naqsh turi.

Marg'ula - gajak ko'rinishidagi islimiy naqsh bo'lagi.

Mehrobi - mehrobsimon shaklda ishlanadigan naqsh turi.

Munabbat - naqshning asosi to'g'ri to'rt burchakdan tashkil topib, to'rt tomonga takrorlanadigan naqsh taqsimi. Katta yuzalarni bezashda foydalaniladi.

Nayza - nayzasimon naqsh turi.

Na'lak - taqacha shaklidagi gajak naqsh qismi.

Naqsh girdob - kulcha shaklidagi naqsh, islimiy, handasiy, gulli, girix, nishon tarzida bo'ladi.

Oygul, oygul islimiy - oy shaklidagi islimiy naqsh bo'lagi.

NAQSHDAGI RANGLARNING RAMZIY MA’NOLARI

Yashil rang - Ona tabiat, islom ramzi;

Moviy rang- Moviy osmon, tinchlik, yomon ko‘zdan asrash;

Qizil rang - G‘alaba, xursandchilik, shodlik;

Sariq rang - Muqaddaslik, yorug‘lik, quyosh, kenglik.

Zangori - Oliy e‘tiqod;

Qora rang - Motam, cheksizlik, mavhumlik, qo‘rquv, tushkunlik, noaniqlik.

Sariq gul - Ayriliq;

Oq rang - Tozalik, yorug‘lik, baxt ramzi.

Xulosa qilib aytganda madaniy meros va yuksak badiiylik milliy an’anani rivojlantirish undan foydalanish, undagi ijodiy amaliyot uslublarini joriy etish, tabiiy material bilan ishlash, kishilarda, ayniqsa yoshlarda qunt, chidam qat’iyan, xalq amaliy san’atining o‘ziga xos qiziqarli turlariga daxldor etish maqsadga muvofiqdir. Shunday ekan, me‘morchilik va amaliy bezak san’atining turlari bo‘lmish naqqoshlik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, zargarlik, kashtachilik zardo‘zilik, kulolchilik, misgarlik darslarida o‘qituvchi barcha imkoniyatlardan samarali foydalanib, o‘z ishini rejalashtirib va tarbiyaning barcha tarkibiy qismlarini kompleks amalga oshirishga erishishi ko‘zda tutilgan. Asrlar davomida yaratilgan ulkan madaniy boyligimiz, xususan, o‘zbek milliy amaliy san’ati keng tarqalgan turlarining o‘ziga xos tomonlari, maktablari, bajarish texnologiyasi uslublari, ularni yaratgan ustalarning muborak nomlarini unutmashlik, ustalar ko‘z nuri, qalb qo‘ri bilan yaratgan bu noyob san’at asarlarini saqlash, ularni yoshlarga o‘rgatish muhim vazifamizdir.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedova “Buxoro kashtalarida Hirot naqshlari” “San’at” № 4 2002 yil.
2. Bulatov S. O‘zbekiston xalq amaliy bezak san’ati-T.: Mehnat, 1991.
3. Obloberdiyeva Z. «Buxoro kashtachilik san’ati» Buxoro-2002.
4. Olimova D. “O‘quvchilarni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi metodik muammo sifatida” “Mug‘allim” №1-son 2023-yil.